

سبک زندگی در نهج البلاغه

(سیره‌شناسی)

پاسداشت حقوق

مصطفی دلشاد تهرانی

انتشارات دریا

تهران، میرداماد، میدان مادر، خیابان شاه نظری
خیابان سپاهان، شماره ۴۶ - تلفن: ۲۲۶۷۰۲۳۳

سبک زندگی در نهج البلاغه (سیره‌شناسی): پاسداشت حقوق

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

ویراستار: حسن رفعتی

حروفچین و صفحه‌آرا: محمد ملک‌زاده • طراح جلد: کوکب طاهباز

چاپ و صحافی: روز

نوبت چاپ: چاپ اول، زمستان ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه • قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۲۱۱-۵۱-۳
ISBN: 978-964-7313-51-3

سرشناسه	دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۳۴ -
عنوان قراردادی	نهج البلاغه، فارسی، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدیدآور	سبک زندگی در نهج البلاغه (سیره‌شناسی)، پاسداشت حقوق / مصطفی دلشاد تهرانی،
مشخصات نشر	تهران: انتشارات دریا، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۲۲۸ ص.؛ ۱۴ × ۲۱ س.م.
شابک	978-964-7313-51-3
وضعیت فهرست‌نویسی	فبا
یادداشت	کتابنامه.
یادداشت	نمایه.
موضوع	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - پدیدار، ریشه حقوق
موضوع	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - تمد و تفسیر
موضوع	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - حقوق عمومی
شناسه افزوده	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه، برگزیده، شرح
رده‌بندی کنگره	۹۱۳۹۴ د ۷ ح ۳۸ / ۰۹ BP
رده‌بندی دیویی	۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	۴۱۲۹۱۲۷

فهرست مطالب

۹	دبیان
۱۱	۱. نهج البلاغه و مؤلف آن
۲۰	۲. روش‌های مطالعه و تحقیق نهج البلاغه
۲۴	۳. معنای مفهوم سبک و سیره
۲۷	۴. معنای اصطلاح حج و پیشینه کاربرد اصطلاحی سیره
۳۰	۵. شاخصه‌های مفهوم سیره
۳۰	۵-۱. اصول کلی
۳۱	۵-۲. عملی بودن
۳۱	۵-۳. ثابت بودن
۳۴	۵-۴. حاکم بودن
۳۴	۶. سیره امام علی (ع) در نهج البلاغه
۳۷	پاسداشت حقوق
۳۰	جایگاه پاسداشت حقوق
۴۵	عرصه‌های پاسداشت حقوق
۴۷	عرصه فردی
۵۰	حق زندگی

۵۴ حق بخشش و قصاص

۵۸ حق تکریم

۶۰ حق آزادی عقیده

۶۳ حق پرسشگری

۶۶ حق انتخاب مکان زندگی

۷۱ عرصه اجتماعی

۷۴ مسئولیت اجتماعی و نظارت عمومی

۷۹ پاسداشت حق گروه‌های اجتماعی

۸۳ عرصه سیاسی

۸۶ حق آزادی در تعیین روش‌های سیاسی

۸۷ حق آزادی انتخاب زمامدار

۸۸ حق آزادی در بیعت

..... حق آزادی نظر دادن، انتقاد کردن، اعتراض نمودن، و دادخواهی

۹۰ کردن

۹۷ عرصه حکومتی

۱۰۰ پاسداشت حق حاکمیت مردم

۱۰۲ پاسداشت آزادی‌های مردم

۱۰۵ پاسداشت آگاهی مردم

۱۰۸ پاسداشت عدالت برای مردم

۱۱۱ پاسداشت امنیت برای مردم

فهرست مطالب / ۷

۱۱۲	پاسداشت رفاهت برای مردم
۱۱۳	پاسداشت کفایت امور مردم
۱۱۴	پاسداشت صراحت و صداقت با مردم
۱۱۶	پاسداشت برابری همگان، مقابل قانون
۱۲۲	پاسداشت مشارکت مردم در امور
۱۲۳	پاسداشت حق آموزش و تربیت
۱۳۱	عرصه مدد یابی
۱۳۵	پاسداشت حق کار و مسئولیت
۱۴۰	پاسداشت حقوق خدمتگیرندگان
۱۴۱	پاسداشت حقوق مدیران
۱۴۴	پاسداشت حقوق کارکنان
۱۴۹	پاسداشت روابط و رفتار خدمتگزاران
۱۵۳	عرصه اقتصادی
۱۵۶	حق مالکیت خصوصی
۱۵۹	حق امنیت اقتصادی
۱۶۱	حق رفاه عمومی
۱۷۰	حق بهره‌مندی از سرائه برابر
۱۹۳	حق تأمین نیازمندان
۲۰۱	نمایه
۲۰۹	منابع و مآخذ

۱. نهج البلاغه از مؤلف آن

نهج البلاغه بی‌شک بعد از قرآن کریم گرانقدرترین و ارزشمندترین میراث فرهنگی اسلام است. تألیف این اثر به سال ۴۰۰ هجری به دست ابوالحسن محمد بن حسین موسوی معروف به سید رضی و شریف رضی طی شانزده سال به پایان رسید. وی به سال ۳۵۹ هجری دیده بر جهان گشود و به سال ۴۰۶ دیده بر جهان فرو بست. شریف رضی از برجسته‌ترین عالمان مسلمان است که در عزت نفس و بلند نظری، سخاوت و بخشندگی، پایبندی به امر معروف و نهی منکر، پرهیز از تملق و چاپلوسی، پارسایی و پرواداری، آزادگی و عدالت خواهی در روزگار خود مانند نداشته است. بیش از ده سال از سن شریف رضی نگذشته بود که به سرودن شعر پرداخت و چنان قریحه‌ای از حرد نشان داد که سابقه نداشت. هنوز بیستمین بهار زندگی را پشت سر گذاشته بود که در تمام معارف و علوم اسلامی سرآمد همگان شد، و در سرودن شعر به مقامی دست یافت که هیچ‌کس بدان مرتبه راه

نیافت.^۱

سید رضی با وجود گرفتاری‌های بسیار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، و نیز مشاغل مهم و حساس و وقت‌گیری همچون نقابت طالبیان و امارت حج و نظارت دیوان مظالم،^۲ در عمر چهل و هفت ساله خویش آثاری بس مهم برجای گذاشت که هریک در نوع خود ممتاز و حائز اهمیتی بسیار است که البته برخی از آن‌ها به جای مانده و بیشتر آن‌ها از میان رفته و جز نام و نشانی از آن‌ها باقی نمانده است. در بین آثار شریف رضی نهج البلاغه مهم‌ترین و برجسته‌ترین آن‌ها است.^۳ هیچ کتابی پس از قرآن کریم به والایی و شیوایی، و گرانمایگی، بناودامی آن نمی‌رسد.

نهج البلاغه (راه روشن بلاغت) عنوانی است که سید رضی برای منتخبی از خطبه‌ها و راعظ‌نامه‌ها و عهدنامه‌ها، و کلمات کوتاه و قصار امیرمؤمنان علی (ع) برگزیده است؛^۴ و این کتاب در فرهنگ اسلامی مانند آفتاب نیمروز می‌رخشد، و صدفی مشحون از گوهرهایی از حکمت‌های عالی است.^۵

شریف رضی چنان‌که خود در مقدمه نهج البلاغه توضیح داده است به سال ۳۸۴ هجری تألیف کتابی را آغاز کرد در خصوص و ویژگی‌های امامان شیعه که مشتمل بر خبرهای جالب و سخنان برجسته آنان بود و نام آن را «خصائص الأئمة» گذاشت. پس از

۱. بی‌شماره الذهر، ج ۳، ص ۱۵۵؛ الکنی واللقاب، ج ۲، ص ۳۶۸.

۲. بی‌شماره الذهر، ج ۳، ص ۱۵۵؛ عمدة الطالب، ص ۲۳۷.

۳. مصادر نهج البلاغه و آسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. در پیرامون نهج البلاغه، ص ۱۹.

گردآوری خصائص امیرمؤمنان علی (ع) موانع ایام و گرفتاری های روزگار وی را از تمام کردن باقی کتاب بازداشت. او آن کتاب را به باب ها و فصل هایی تقسیم کرده بود و در پایان آن فصلی را به سخنان کوتاه امام (ع) در زمینه مواعظ و حکم و امثال و آداب نقل شده از آن حضرات - به جز خطبه های بلند و نامه های مفصل - اختصاص داده و این مطالب را در آن فصل آورده بود. گروهی از دوستان او، این فصل را بسیار پسندیدند و از نکات بی نظیر آن دچار شگفتی شدند و از وی خواستند کتابی بنویسند که سخنان برگزیده امام علی (ع) در همه رشته ها و شاخه های گوناگون، از خطبه های آن حضرت گرفته تا نامه ها و مواعظه ها را در آن دربرداشته باشد. شریف رضی یادآور شده است که آنان می دانستند این کتاب، دربردارنده شگفتی های بلاغت و نمونه های ارزنده فصاحت و گهرهای ادبیات عربی و نکات درخشان از سخنان دینی و دنیوی خواهد بود که در هیچ کتابی جمع آوری نشده و در هیچ نوشته ای تمام گردانده آن گردآوری نگشته است. زیرا تنها امیرمؤمنان (ع) است که به سبب پیوسته و آبشخور فصاحت و منشأ و آفریدگار بلاغت است؛ گویند که نهفته اش به وسیله او آشکار، و آداب و آیینش از او گرفته شده است. تمام خطیبان و سخنوران به او اقتدا کرده و همه واعظان بلیغ از سخن او استمداد جسته اند. با وجود این، او همیشه پیشرو است و انسان دنباله رو، او مقدم است و آنان مؤخر، زیرا سخنان آن حضرت رنگ علم الهی و عطر سخنان پیامبر را به همراه دارد.^۱

شریف رضی در مقدمه خود بر نهج البلاغه یادآور شده است که با چنین انگیزه‌ای خواسته دوستان را اجابت کرد و این کار بزرگ را آغاز نمود، در حالی که یقین داشت سود و نفع معنوی آن بسیار است و به زودی همه جا را تحت سیطره خود قرار خواهد داد و اجر آن ذخیره آخرت خواهد بود. او اضافه کرده است که بدین وسیله خواسته علاوه بر فضایل بی شمار دیگر، بزرگی قدر و شخصیت امیرمؤمنان (ع) را در فضیلت سخنوری نیز آشکار سازد، زیرا او تنها فردی است که از میان تمام گذشتگان که سخنی از ایشان به جا مانده، به آخرین مرحله فصاحت و بلاغت رسیده است، اما سخنان آن حضرت اقیانوسی است بی کرانه و راننده توفهرهایی که هرگز درخشش آن کاستی نگیرد.^۱

سبک شریف رضی در تألیف نهج البلاغه دارای شش ویژگی است:

گزینشی؛ صحت صدوری؛ ارسال حدیثی؛ بلاغت کلامی؛ غنای محتوایی؛ ناپیوستگی تاریخی.

شریف رضی در تألیف خود به صورت کامل گزینشی و با حذف اسناد روایات (ارسال حدیثی) عمل کرده و از منابع آموزه‌های امام علی (ع) که در اختیار داشته نمونه‌هایی را با رسم دید و ذوق سخن‌شناسانه، ادیبانه و زیبایی‌شناسانه خود برگزیده و از آن نمونه‌ها قسمت‌هایی را جدا کرده و با نظم زیبا در کنار هم چیدمان بخشیده است. وی چنان که در مقدمه خویش بر نهج البلاغه یادآور شده، در این گزینش انواع سخنان امام (ع) در همه رشته‌ها و

شاخه‌های گفتارش را آورده و تنوعی بسیار گسترده فراهم کرده و در این کار بلیغ‌ترین نمونه‌ها را برگزیده و مجموعه‌ای فراهم کرده که از نظر غنای محتوایی بی‌مانند است.

شریف رضی در تمام مواردی که خطبه، سخن، نامه، وصیت‌نامه، و سب‌اشی را نقل کرده، با آوردن حرف «مِنْ» مشخص کرده که مطلب را به طور کامل نقل نکرده و گزیده‌ای از آن را آورده است. در بخش خطبه‌ها، به هر پنج مورد، یعنی سخن‌های شماره ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۷۰، ۲۰۷ که به طور کامل نقل شده، در بقیه موارد با تعبیر: مِنْ خطبه‌له علیه السلام، مِنْ کَرَمِ له علیه السلام، و مِنْ دَعَاءِ له علیه السلام، مشخص شده که قسمتی از مطالب آمده است؛ و در بخش نامه‌ها، به جز موارد ۱۵ و ۱۶ که کامل نقل شده، بقیه موارد با تعبیر: مِنْ کِتَابِ له علیه السلام، و مِنْ وَصِیَّهٔ له علیه السلام، مِنْ عَهْدِ له علیه السلام، مِنْ حَلْفِ له علیه السلام آمده که نشان دهنده گزیده بودن آنهاست. در بخش حکمت‌ها، شریف رضی حرف «مِنْ» را به کار نبرده است، زیرا آنچه نقل کرده، خود بیانگر حکمتی و سخنی است. گزیده از آن معنا ندارد.

شریف رضی در گزینش خویش براساس روش فقه‌السدیث خود آنچه را آورده به صحت صدور آن اطمینان داشته است. مرجع در هر کار بشری احتمال خطا وجود دارد.

نکته مهم دیگر در گزینش‌های شریف رضی آن است که وی چنان که خود در مقدمه خویش بر نهج البلاغه اشاره کرده، پیوستگی تاریخی مطالب را رعایت نکرده است، و بر این اساس حتی در مواردی قسمت‌هایی از دو یا چند خطبه و سخن و گاه نامه امام (ع) را

برگزیده و آن‌ها را در کنار هم قرار داده و در یک خطبه یا سخن و نامه آورده است و به اصطلاح تقطیع و تنظیم انجام داده است.

شریف رضی در تنظیم این کتاب، آن را به سه بخش تقسیم کرده چنان که خود در مقدمه یادآور شده که دیده است سخنان آن حضرت برگرد سه محور می‌گردد؛ نخست: خطبه‌ها و فرمان‌ها، دوم: نامه‌ها و بیغام‌ها، و سوم: کلمات حکمت‌آمیز و موعظه‌ها. پس ابتدا خطبه‌های شگفت، سپس نامه‌های زیبا و سرانجام حکمت‌ها و کلمات باریک را انتخاب کرده و هریک را در بابتی مستقل قرار داده است و هرگاه به سخنی از آن حضرت دست یافته که جزو هیچ یک از این سه بخش نبود، آن را در مناسب‌ترین و نزدیک‌ترین باب قرار داده است.^۱ بدین ترتیب شریف رضی ۲۴۱ خطبه، ۷۹ نامه، و ۴۸۹ حکمت را برگزیده و در نهج البلاغه آورده است.^۲ در نسخه‌ها و شروح مختلف نهج البلاغه این تعداد اندکی مختلف است و دلیل آن این است که برخی، یک خطبه را جزو آن را و بخش نموده و گاهی دو خطبه و غیر آن را تحت یک عنوان و شماره در آورده‌اند. همچنین در بخش حکمت‌ها شریف رضی پس از آوردن ۴۸۰ حکمت،^۳ فصلی از حکمت‌هایی گشوده است که غریب می‌نمایند و نیازمند تفسیر است و در این فصل ۹ حکمت را که جدا شماره گذاری شده، آورده و تفسیر کرده و سپس به ادامه بخش حکمت‌هایی پرداخته است که نیازمند تفسیر نیست و با شماره ۲۶۱ به بعد مشخص شده است.

۱. همان، ص ۳۶.

۲. مطابق شماره گذاری نسخه دکتر صبحی صالح.

۳. مطابق همین شماره گذاری.

بدین ترتیب کتابی شگفت ظهور یافت که در آن والاترین اندیشه‌ها و معرفت‌ها، و نیکوترین سیرت‌ها و سلوک‌ها جلوه یافته و انسان را راه نموده و به بهترین مقصد و کمالات و زندگی هدایت کرده است. نهج البلاغه از وجوه گوناگون کتابی شگفت است: واژه‌ها و مفردات، و کلمات، عبارات، بافت سخن و هندسه کلام، بلاغت و مانی، موسیقی کلام، قوت و استحکام، لطافت و سحر بیان، معانی و معارف و ... و وجوه متعدد کلام و محدود نبودن به یک زمینه خاص، تأثیرگذاری بر دله‌ها و نفوذ در جان‌ها، و راهگشایی در عرصه‌های گوناگون.

نهج البلاغه چشمه‌ای است از خورشید حقیقت که رایحه وحی الهی و شمیم کلام نبوی از آن استنجام می‌شود؛ کتابی که دربرگیرنده حکمت‌های متعالی، کمالات اسانسان، روابط و مناسبات اجتماعی و جامعه‌شناسی، سیاست و قوانین راستین سیاسی، مواظظ نورانی، سلوک الهی، نظام تربیتی، آیین مدیریت و حکمرانی، سنت‌های تاریخی، راه و رسم زندگی، و عرفان حقیقی و نظام اخلاقی است.

شریف رضی در تألیف گرانقدر خود مطالب بسیار نقل شده از امیرمؤمنان علی (ع) را بدون ذکر اسناد آورده و نهج البلاغه را نظر حدیثی «مُرْسَل» یعنی از سندها شده است و وی جز در هفده مورد، آن‌هم به‌طور کلی، مطالب را مستقیم از امیرمؤمنان علی (ع) نقل کرده و سلسله راویان را حذف کرده است، زیرا او در مقام تألیف کتابی فقهی یا گردآوری احادیث در حوزه احکام و امور شرعی نبوده

است،^۱ بلکه همان‌طور که خود وی در مقدمه نهج البلاغه تصریح کرده در پی آن بوده است که کتابی تألیف کند که شگفتی‌های بلاغت و نمونه‌های ارزنده فصاحت و بی‌نظیری معارف امام علی (ع) در آموزه‌های دینی و دنیوی را نشان دهد که در هیچ کتابی جمع‌آوری نشده و در هیچ نوشته‌ای تمام جوانب آن نیامده است.^۲ همچنین اعتبار شخصیتی و علمی شریف رضی مایه اعتماد به کاری است که وی انجام داده است.^۳ شأن نهج البلاغه نیز چنان است که خود - جت و دلیل صحت و راستی خویش است.^۴

آفتاب آمد دلیل آفتاب

گر دلیلت باید از وی رو متاب^۵

درباره نهج البلاغه هیچ سندی گویاتر و محکم‌تر از الفاظ و معانی آن نیست و نهج البلاغه خود برترین شاهد صحت صدور آن - در مجموع - از امیرمؤمنان علی (ع) است. البته بسیاری از عالمان کتاب‌هایی با عنوان استناد نهج البلاغه، مدارک نهج البلاغه، اسناد نهج البلاغه، و مصادر نهج البلاغه تألیف کرده و تلاش کرده‌اند تا منابع و اسناد نهج البلاغه را در این آثار گرد آورند.^۶ قسمت‌هایی از

۱. سیری در نهج البلاغه، ص ۴ - ۵.

۲. نهج البلاغه، مقدمه شریف الرضی، ص ۳۴.

۳. نک: نقدالرجال، ص ۳۰۳؛ امل‌الامل، ج ۲، ص ۲۶۱؛ مصادر نهج البلاغه و آسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. نک: مدارک نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، صص ۱۹۳ - ۱۹۹.

۵. مثنوی معنوی، دفتر اول، بیت ۱۱۶.

۶. مدارک نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، از هادی کاشف‌الغطاء؛ مصادر

نهج البلاغه دارای سندهایی متصل و قابل اطمینان سندی است، و چنانچه قسمت‌های دیگر در کنار این قسمت‌ها قرار داده شود، به وضوح برای هرکس که اهل دقت نظر و شناخت سبک سخن باشد، روشن می‌گردد که نهج البلاغه در مجموع دارای یک سبک است و از یک منبع صادر شده است.^۱ بنابراین در اعتبارسنجی نهج البلاغه می‌توان گفت که این کتاب دارای اعتبار محتوایی، اعتبار ادبی، اعتبار سندی و اعتبار سبکی بوده و در انتساب مطالب آن - در مجموع - به امیرمؤمنان (علیه السلام) هیچ تردیدی نیست.

→ نهج البلاغه فی مدارك نهج البلاغه، از سید هبة الله بن حسینی شهرستانی؛ استناد نهج البلاغه، از امتیاز علیخان عرشی؛ مصادر نهج البلاغه و اسانیده، از سید عبدالزهراء حسینی خطیب؛ مدارك نهج البلاغه، از علامه زحمة پژوهشی در اسناد و مدارك نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ نهج البلاغه و اسناد آن، از سید جواد مصطفوی؛ بحثی کوتاه پیرامون نهج البلاغه، از سید رضا استادی؛ پرتوی از نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ نهج البلاغه، از سید محمد حسین حسینی جلالی.

نک: شرح ابن ابی الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵ - ۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷ - ۱۲۹؛ نهج البلاغه از کیست؟، صص ۲۳ - ۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.

۱. نک: شرح ابن ابی الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵ - ۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷ - ۱۲۹؛ نهج البلاغه از کیست؟، صص ۲۳ - ۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.